

SELF-ORGANIZING IN SOCIAL SPACE: PHILOSOPHICAL ASPECT

Dzeban O. P., Levada O. V.

Major concepts of synergy, which have the priority value for development of socially-philosophical knowledge, are selected. The question on world outlook potential social synergy is brought up. Separate aspects of self-organizing through a prism of self-identity of the system which are in a condition of self-organizing are analysed. Possibilities of the analysis of features of social self-organizing on the basis of one of variants of understanding of the nature of self-organizing are defined.

Keywords: *self-organizing, chaos, nonlinearity, structure-attractor, point of branching, fractal.*

УДК 3.085

С. М. Мануйлов, доктор філософії, професор

ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Здійснено соціально-філософський аналіз проблеми відповідальності. Доведено, що професійна відповідальність – це позитивна соціальна відповідальність фахівця різного рівня. Вона пов'язана з компетентністю і повноваженнями конкретного професіонала.

Ключові слова: *відповідальність, соціальна відповідальність, професійна відповідальність, підзвітна відповідальність, діяльність, компетенція, професійна етика.*

Актуальність проблеми. Статтю присвячено філософському аналізу проблеми професійної відповідальності фахівців різного рівня. Розглянуті підходи до визначення професійної відповідальності.

Питання є актуальним, бо розбудова демократичної держави та громадянського суспільства не можливі без професійної відповідальності спеціалістів в різних сферах життєдіяльності суспільства.

Аналіз досліджень і публікацій показує, що проблеми відповідальності розробляються як філософами, так і суспільствознавцями. У роботах В. Андрущенко, В. Водоп'янова, А. Буженко, Ю. Волкова, С. Полякова, А. Ключова, Т. Лапіна ці проблеми розглядаються під філософським кутом зору як наслідок соціальної активності особистості.

Більшість дослідників пов'язують механізм формування професійної відповідальності фахівців з трудовою діяльністю та всебічним розвитком осо-

бистості (Л. Архангельский, Л. Блюхман, Б. Князева, Н. Слюсарянський, О. Фріш та ін.).

Проблема відповідальності виявляється вже в античній філософії. Так, у працях Платона було чітко сформульоване питання про те, якою мірою людина свідомо і добровільно є творцем своїх учинків і якою мірою вона за них відповідає. Платон визнавав за людиною можливість вільного вибору і тим самим відповідальності за свої вчинки. Крім того, він побачив коріння відповідальності, які полягають у такому взаємозв'язку між людьми, який покладено на конкретну людину, визначальні обов'язки, виконання яких і характеризує її відповідальність.

Другим прикладом розроблення проблеми відповідальності в античній філософії є праці Арістотеля. У «Никомаховій етиці» він характеризує етику і політику як науки о діяльності, пов'язаної з вільним вибором, яку здійснює відповідальна за свої вчинки людина.

У філософії Нового часу найбільш яскраві приклади обґрунтування відповідальності знаходимо у працях Т. Гоббса, Дж. Локка, Д. Юма. В сучасних філософських підходах до проблеми відповідальності, дослідники розрізняють її типи, види, тощо [10, с. 36–37], наприклад юридичну відповідальність, соціальну відповідальність учених, професійну, теологічну відповідальність та ін.

Крім того, слід відзначити, що поняття відповідальності може бути застосоване тільки там, де є поняття норма. Отже, юридична відповідальність пов'язана з правовими нормами, які мають загальнообов'язковий характер. Але діяльність регулюється не тільки загальними нормами, а й тими, які є специфічними для окремого виду діяльності. І через свою специфіку вони не можуть виступати як правові норми, але можуть бути нормами окремого професійного співтовариства, наприклад, лікарів, учених, учителів, інженерів та ін. У цьому разі, оскільки існують такі норми, можна також увести поняття професійної відповідальності.

Таким чином, якщо юридична відповідальність пов'язана з наявністю правових норм, то професійна відповідальність – з наявністю специфічних професійних норм, що регулюють поведінку суб'єкта діяльності, котрі, як правило, є нормами професійної етики.

У більшості професій достатньо давно існують вимоги, норми, за порушення яких фахівці цього виду діяльності можуть бути притягнені до відповідальності і піддані деяким негативним санкціям, аж до заборони займатися подібною діяльністю, наприклад лікарі, адвокати. Проте ще не всі професії мають свої професійні кодекси, хоча ця потреба вже назріла.

Сьогодні у середовищі інженерів і менеджерів точаться серйозні дискусії про необхідність розробити основні принципи професійної поведінки і етику відповідальності, оскільки влада як політична, так і економічна, технологічна, зосереджена в руках фахівців різного рівня, міцніє. Якщо проаналізувати, які професійні співтовариства найбільш інтенсивно дискутують з проблем про-

фесійної відповідальності, то виявляється, що це групи, які володіють «значною технологічною владою» [8, с. 28].

Дійсно, можна навести масу доводів, що саме технізація таких галузей, як медицина, журналістика, державне управління і менеджмент, наука, інженерія, привела до виникнення проблематики професійної відповідальності та етики поведінки в цих галузях. У книзі К. Митчела «Что такое философия техники?» [8], розглядається історія становлення проблеми професійної відповідальності вчених і інженерів, в працях інших дослідників у медицині (А. Огурцов), менеджменті (У. Дункан).

Виникає запитання: чому саме значна технологічна влада зумовлює інтенсивність спроб розроблення професійної етики і механізму професійної відповідальності? Річ у тім, що понятійне оформлення відповідальності виникає в результаті необхідності створення цілераціональних регуляторів.

У дослідженнях проблеми професійної відповідальності фахівців технологічної влади можна виділити три достатньо самостійні напрями: відповідальність влади, відповідальність менеджменту (бізнесу) та відповідальність інженерів, що відповідає напрямам розгляду професійної відповідальності, які склалися у сучасних дослідників.

Відмітимо, що дослідження з проблем професійної відповідальності в основному здійснюються у руслі проблематики професійної етики. Ті хто так або інакше цю тему розробляють, важливе місце, якщо не головне, в цьому проблемному полі відводять саме проблемі професійної відповідальності [11, с. 14].

Частина дослідників при аналізі проблеми професійної відповідальності виходять з суто етичних вимог, тобто професіонал повинен бути відповідальним, поступати морально, оскільки такі загальнолюдські імперативи.

Деякі дослідники пов'язують професійну відповідальність з персональною відповідальністю, зводять її до проблематики відповідальності за доручену справу (К. Бельський). Виходячи з цього, він вводить процесуальне визначення професійної відповідальності, стверджуючи, що вона реалізується за допомогою процесуальних правил, які спонукають суб'єктів відповідальності пройти ланцюг стадій: 1) дати звіт про виконану роботу; 2) вислухати (прийняти) оцінку компетентного органу; 3) понести у разі негативної оцінки які-небудь несприятливі наслідки [2, с. 68]. О. Лейст увів поняття управлінської відповідальності, котра, як він вважає, має природу позитивної відповідальності, відмінну від природи відповідальності за правопорушення [6, с. 370]. О. Лейст пропонує структуру управлінської відповідальності, що базується на трьох елементах: 1) «конститутивну відповідальність», що впливає з самого факту появи в установленому порядку відповідального органу або особи (обрання, призначення та ін.); 2) «функціональну відповідальність», що виникає з визначення завдань, наділення необхідними повноваженнями, за належну реалізацію яких суб'єкт несе відповідальність; 3) «персональну

відповідальність», що означає точну визначеність кола справ для працівника, доручених йому операцій, робіт, завдань [6, с. 218–223].

Таким чином, персональна відповідальність у тлумаченні О. Лейста є по суті функціональною відповідальністю, тільки не на рівні функцій, а на більш низькому рівні – окремих операцій, завдань тощо, тобто там, де може бути встановлена персональна відповідальність. Більш того, подібна конструкція відповідальності може бути запропонована для суб'єктів будь-якої діяльності, а не тільки для суб'єктів управління. Тому не зовсім зрозумілим є значення уведення терміна «управлінська» в назву такої структурованої відповідальності.

Представлені тут підходи до дослідження професійної відповідальності суб'єктів управління, як легко переконалися, становлять достатньо строкату картину, що не має по суті ніяких загальних підстав для розгляду. Це дає привід деяким дослідникам скептично ставитися до самого поняття професійної відповідальності, ставлячи під сумнів його продуктивність.

Більш докладно проблему відповідальності в управлінні досліджує О. Тітаренко [10]. Вона відстоює дієвість поняття професійної відповідальності, пов'язуючи його з наявністю професійних норм діяльності, що регулюють поведінку суб'єктів діяльності. Виходячи з цього, вона запропонувала власний підхід до дослідження проблеми, а саме: проводить деяку класифікацію професійних норм діяльності, а потім розглядає проблему професійної відповідальності в кожному з виділених класів. Виділяє такі, достатньо загальні класи цих норм. По-перше, це норми відносин з роботодавцями, які можна узагальнено розглядати як інші професійні співтовариства. По-друге, це норми взаємодії усередині професійного співтовариства. По-третє, це норми взаємодії з суспільством, яке випробує на собі наслідки професійної діяльності суб'єктів управління. Починаючи з дослідження проблеми професійної відповідальності, заснованої на нормах діяльності, що регулюють взаємодію суб'єктів управління усередині професійного співтовариства, О. Тітаренко доводить, що ці норми в управлінні багато в чому зумовлені ієрархічною структурою органів управління і існуючою ієрархією суб'єктів управління, яка детермінується в багатьох випадках наявністю певного управлінського ресурсу [10, с. 81–83].

Традиційно проблему професійної відповідальності тут зводять до проблеми підзвітної відповідальності, яка зачіпається К. Бельським і може бути розглянута і в конститутивному, і у функціональному аспектах на індивідуальному (персональна відповідальність) і груповому рівнях, що пропонував О. Лейст, і де можуть бути виділені і каузальна, і диктовані зобов'язаннями, роллю і компетенцією складові відповідальності. Таким чином, підзвітна відповідальність – це специфічний тип відповідальності в будь-якій професійній діяльності, зумовлений саме дією управління на будь-яку діяльність і конкретним виявом власних функцій управління.

Специфіка ієрархічної структури зумовила те, що в підзвітній відповідальності суб'єктом відповідальності є будь-який суб'єкт управління; інстанцією відповідальності – суб'єкт управління вищого ієрархічного рівня або спеціально сформований орган (комісія, колегія, комітет та ін.); предметом відповідальності – виконувана функція, операція, завдання тощо; час відповідальності – локальний (локалізований певним строком виконання), безперервний (у перебігу всього строку виконання), минулий і теперішній (відповідальність не тільки за те, що зроблено, а й за те, що ще тільки перебуває в процесі реалізації); простір відповідальності – локалізований.

Наведена специфіка підзвітної відповідальності зумовлює такий феномен: суб'єкт низького рівня управлінської ієрархії реально відповідальний в основному перед суб'єктами вищого рівня, оскільки саме з ними пов'язані можливі зміни їх статусу в управлінській ієрархії. Безпосередньої відповідальності суб'єктів вищого рівня перед суб'єктами більш низького рівня не існує. Вона існує тільки у вигляді відповідальності перед спеціальним органом, в якому як представники може брати участь і певна кількість суб'єктів управління низьких рівнів. У країнах із розвинутою демократією намагаються скорегувати такий асиметричний механізм професійної відповідальності суб'єктів управління шляхом створення великого числа комісій і комітетів з питань професійної етики політиків, менеджерів, інженерів, але і там не можуть похвалитися реальною зміною стану речей.

Проблеми етичного порядку, що виникли, призвели до необхідності ухвалення кодів етичної відповідальності для представників низки професій. Такі коди були прийняті в різній формі згідно з відповідними професіями й існуючими в тій або іншій сфері етичними проблемами. Існування даних кодів визнається важливим чинником зміцнення статусу цієї професії.

Одним із найгостріших питань при обговоренні проблеми професійної відповідальності є питання про компетенцію і повноваження конкретного професіонала, диктовані його професійною роллю. Суб'єкт може бути професійно відповідальним тільки за те, на що у нього є повноваження. У той же час наявність будь-яких повноважень повинна породжувати відповідальність. Отже, межі професійної відповідальності детермінуються повноваженнями, якими наділений той або інший суб'єкт діяльності.

Наступний напрям дослідження проблеми професійної відповідальності пов'язаний з нормами взаємодії суб'єктів управління з іншими професійними співтовариствами. Розглянемо норми взаємодії суб'єктів державного управління і менеджерів, які вважаються різними професійними групами. Склалися дві історичні політичні моделі, що встановлювали норми взаємодії бізнесу і державного управління, які принципово відрізнялися одна від одної (меркантилізм і конституціоналізм).

Меркантилізм походить ще з XVII ст. і є переважно моделлю країн континентальної Європи. Така модель характерна для взаємодії бізнесу і держав-

ного управління і в сучасній Японії. В цієї моделі економіка розглядається як підстава для політичного суверенітету і особливо для зміцнення військової потужності нації. І основною функцією економіки є забезпечення можливості виживання нації у разі загрози. Менеджери у цій моделі розглядаються як соціально підлеглі службовцям урядової адміністрації.

Конституціоністська модель почала розвиватися в XIX ст., перш за все в США. І тут взаємодія уряду і менеджерів регулюється в основному правовими нормами, а не професійними. Ця модель також розглядає економіку як фундамент для стійкості уряду. Але відмінність у тому, що там, де меркантилізм керує, направляє і сплачує субсидії, конституціонізм використовує анти-монопольні закони, які регулюють діяльність. Однак реальність багатша за ці моделі і ніколи з ними не збігається повністю. У сучасній політичній і економічній ситуації названі моделі не можуть використовуватися в чистому вигляді через низку причин, головними з яких є: змішана економіка, наявність транснаціональних корпорацій, певна втрата урядом своїх позицій як соціального інституту та поява на соціальній арені професійних менеджерів.

Крім того, змішана економіка, де автономність бізнесу переплетена з державним регулюванням і контролем, і в той же час бізнес завойовує певну автономність у тих сферах, які раніше вважалися урядовими, призводить до того, що встановлення норм взаємодії між бізнесом і державним управлінням не може бути прерогативною ні тієї, ні іншої професійної групи. Ці норми можуть бути тільки правовими і контрактними зобов'язаннями сторін. І будь-які професійні норми можуть мати тут тільки правовий характер. І тут можливі професійні норми, яким не можна в рамках контракту надати правового статусу.

Отже, якщо припускати певну автономність суб'єктів державного управління відносно бізнесу, то необхідно зробити висновок про те, що саме суб'єкти державного управління, не пов'язані ні з одним із видів продуктів або послуг, можуть бути професійно зацікавлені, а отже, і відповідальні в проведенні комплексного моніторингу та інформуванні про його результати широкої громадськості. У реальності, проте, справа йде далеко не так. Кожний суб'єкт державного управління прямо або побічно пов'язаний із певними суб'єктами управління у сфері бізнесу, тому він часто не тільки не може через компетенцію, але навіть і не хоче брати на себе таку професійну відповідальність, як проведення моніторингу [10, с. 88].

Третій напрям досліджень проблеми професійної відповідальності пов'язаний із наявністю норм взаємодії цього професійного спрямування з соціумом у цілому. І тут спочатку ми повинні відповісти на питання про існування таких норм. Деякі дослідники заперечують існування таких норм, а звідси і будь-яку професійну відповідальність суб'єкта управління перед суспільством. Вони роблять такий висновок на підставі того, що менеджери і суб'єкти управління технічними системами вступають у взаємодію в своєму

професійному статусі тільки з роботодавцями, з суспільством же в цілому вони як професіонали не взаємодіють. Інші дослідники відстоюють позицію, згідно якої існує професійна відповідальність суб'єктів управління перед суспільством. І цей висновок вони засновують на тому, що суб'єкти управління зосередили в своїх руках владу, зумовлену багато в чому їх професійним статусом. Більш того, масштаби і межі цієї влади у ряді випадків не можуть регулюватися правовими нормами через специфіку, пов'язану з професійною діяльністю. Це дозволяє говорити про існування професійної відповідальності суб'єктів управління перед суспільством.

І тут виникає інше запитання: у чому виражається ця відповідальність? Більшість дослідників вважають, що вона повинна виражатися у винесенні питань, які раніше були компетенцією тільки фахівців [10], тобто, професійна відповідальність суб'єктів управління полягає в мусируванні громадською думкою з низки проблем, які спочатку можуть зрозумітися тільки професіоналами.

Менша частина дослідників вважає, що професійна відповідальність суб'єктів управління полягає в розв'язанні соціальних проблем. Але усередині цих поглядів існують також різні точки зору. Наприклад, одна з них пов'язана з класичною схемою взаємодії суб'єктів державного управління, менеджерів та суб'єктів управління технічними системами. У цій схемі суб'єкти управління технічними системами професійно відповідальні за технічний прогрес, менеджери – за прибутковий бізнес, а суб'єкти державного управління – за безпосереднє розв'язання соціальних проблем на основі нових технічних і економічних можливостей, створюваних іншими суб'єктами управління. Причому за кожною групою суб'єктів управління визнавалася відома автономність. Але в різних конкретно-історичних умовах ця схема реалізовувалася по-різному.

Так, з початку ХХ ст. у зв'язку з успіхами інженерії багато хто був схильний віддати пріоритет суб'єктам управління технічними системами, і відповідно саме на них покласти основну частину відповідальності. А з початку 50-х років ХХ ст. пріоритет переходить до іншої групи суб'єктів управління – менеджерів, оскільки певні успіхи в якості життя тепер пов'язуються саме з ними і менеджери стають соціально домінуючою групою в суспільстві високо розвинених країн. Вони багато в чому розпоряджаються ресурсами суспільства і, крім цього, настає певне розчарування в здатності суб'єктів державного управління розв'язати важливі соціальні проблеми. Це сприяє тому, що саме від менеджерів починають вимагати більшої відповідальності перед суспільством. Це виражається в тому, що саме менеджмент повинен зайнятися розв'язанням соціальних проблем.

Але тут треба зазначити, що професійну відповідальність перед суспільством менеджери можуть нести тільки як колективна лідируюча група в соціальній організації суспільства. Індивідуально менеджер не є суспільним

лідером, він тільки член лідируючої групи. Індивідуально він звичайний службовець, що працює за наймом. Тому професійну відповідальність перед суспільством індивідуально менеджер нести не може. Його професійна відповідальність як члена лідируючої групи може полягати тільки в тому, що він підкоряється вимогам професійної етики – етики відповідальності [3, с. 368].

Розглянуті підходи до філософського аналізу проблеми відповідальності дозволяють зробити **висновок** про те, що професійна відповідальність пов'язана з наявністю професійних норм діяльності, які регулюють поведінку суб'єктів діяльності. І тут правомірно казати про такі класи норм:

- професійні норми відносин з роботодавцями;
- професійні норми взаємодії усередині професійного співтовариства;
- професійні норми взаємодії з суспільством

Отже, професійна відповідальність завжди пов'язана з нормами діяльності і може бути уведена тільки там, де вони існують.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агапов, А. Ответственность и управление (социологический аспект) [Текст] / А. Агапов // Безопасность Евразии, 2000. – № 2. – С. 497– 512.
2. Бельский, К. С. Персональная ответственность и дисциплина в государственном управлении [Текст] / К. С. Бельский // Сов. государство и право. – 1984. – № 3.
3. Drucker, P. F. Management: Tasks, Responsibilities, Practices [Text] / P. F. Drucker. – N. Y. : Harper. Row, 1974. – 840 p.
4. Захарченко, В. Ю. Юридична відповідальність державних службовців та проблема порушення службової етики [Текст] / В. Ю. Захарченко // Держава і право. Юрид. і політ. науки : зб. наук. пр. – 2003. – Вип. 20. – С. 223–231.
5. Коник, Д. Л. Соціальна відповідальність бізнесу в Україні [Текст] / Д. Л. Коник, М. В. Олійник // Матер. експерт. дослідж. НАН України. Ін-т соціології. Фонд «Інтелект. Перспектива». Представництво дит. Фонд ООН (ЮНІСЕФ). – К., 2002. – 71 с.
6. Лейст, О. С. Санкции и ответственность по совместному праву [Текст] / О. С. Лейст. – М., 1981. – С. 218– 223.
7. Ленк, Х. Ответственность в технике, за технику, с помощью техники [Текст] / Х. Ленк // Философия техники в ФРГ. – М. : Прогрес, 1982. – С. 373–398.
8. Митчем, К. Что такое философия техники [Текст] : пер. с англ. / К. Митчем. – М. : Аспект Пресс, 1995. – 103 с.
9. Солодкая, М. С. К единству социального и технического: проблемы и тенденции развития научных подходов к управлению [Текст] / М. С. Солодкая. – Оренбург : Димур, 1997. – С. 37– 49.
10. Тітаренко, О. Г. Відповідальність в управлінні (соціально-філософський аналіз) [Текст] : дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 / О. Г. Тітаренко. – Х., 2006. – 178 с.
11. Этика бизнеса. Межкультурные аспекты [Текст]. – М., 1992. – 147 с.

ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Мануйлов Е. Н.

Осуществлен социально-философский анализ проблемы ответственности. Доказано, что профессиональная ответственность – это положительная социальная ответственность специалистов различных уровней. Она связана с компетентностью и полномочиями конкретного профессионала.

Ключевые слова: ответственность, социальная ответственность, профессиональная ответственность, позитивная ответственность, деятельность, компетенция, профессиональная этика.

PHILOSOPHIC ANALYSIS OF PROFESSIONAL RESPONSIBILITY

Manuylov E. M.

The article deals with the philosophic analysis of personal responsibility and proves that professional responsibility is positive social responsibility of specialists of different levels and is connected with competence and powers of a particular professional.

Keywords: responsibility, social responsibility, professional responsibility, positive responsibility, activity, competence, professional ethics.

УДК 340.12

Ю. В. Мелякова, кандидат філософських наук

КАТЕГОРІЇ «ВИНА» І «ВИННІСТЬ»: ОСОБЛИВОСТІ МОРАЛЬНОЇ ТА ПРАВОВОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Здійснено компаративістський підхід до розгляду категорій «вина» і «винність» з морально-етичної та юридичної точок зору. Виявлено особливості їх смислової інтерпретації в даних галузях знання. Проаналізовано проблеми співвідношення вини і винності, вини і відповідальності, морального визнання і правового визнання вини, ролі покарання в усвідомленні вини, суб'єктивної ідентичності винного в полі правового дискурсу.

Ключові слова: вина, винність, визнання вини, відповідальність, караність, суб'єкт відповідальності.

Актуальність проблеми. В умовах моральної деградації, що спостерігається у креативному постмодерному соціумі, особливої значущості набуває проблема правового і морально-психологічного визнання вини. Проблемним